

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

De eerste stappen naar een seculiere theocratie

Nederland is een keurige rechtsstaat. Niettemin doen het verlangen naar een enkelvoudige, monoculturele gedragscode, de roep om orde en fatsoen en de zorg om 'eigen' cultuurwaarden denken aan wat zich in de moslimwereld al twintig jaar afspeelt. Daar spreekt men van een tendens naar theocratie. Nederland zou met zijn pluralistische traditie beter moeten weten.

.....
 door *Maurits Berger*

Hoogleraar Islam in de hedendaagse Westerse wereld aan de Universiteit Leiden.

DE MINISTER VAN ONDERWIJS WIL EEN boerkaverbod uitvaardigen op scholen.¹ Parlementariër Verdonk is voorstander van verplichte fatsoensnormen, zoals het schudden van de hand bij een ontmoeting.² Een advocaat die niet wil opstaan voor de rechter wegens geloofsredenen zou daar alsnog toe moeten worden verplicht.³ Wat hebben deze voorvallen uit het recente verleden gemeen?

Ten eerste gaat het om gedragingen die door religie – in dit geval de islam – worden voorgeschreven, maar die door velen worden ervaren als storend of als hinderlijk gedrag. Ten tweede dat er juridisch wordt gereageerd op deze gedragingen, namelijk door ze te verbieden (als ze islamitisch zijn) of juist te gebieden (als ze het niet zijn). Hier nu lijkt sprake van een nieuwe trend.

Een trend, bovendien, die verontrustend is, omdat hij vaak wordt verweven met moraliteit en fatsoen, of zelfs het behoud van de 'eigen' cultuurwaarden. Regulering daarvan kan al snel leiden tot situaties die wij zo afkeuren in enkele islamitische landen.

SOCIAAL OF RELIGIEUS

De genoemde voorbeelden staan niet op zichzelf. Religieuze uitingen, met name die van moslims, zijn al enkele jaren een bron van onvrede onder anders- of niet-gelovigen. Het gaat dan niet zozeer om gedragingen waarmee moslims afwijken van anderen, zoals halal slachten of het navorgen van de vastenmaand ramadan, maar om gedragingen die worden ervaren als belemmerend voor de omgang met anderen: docenten die geen hand willen geven, leraressen die een boerka willen dragen, verpleegsters die geen mannen willen wassen, leraren-in-opleiding die geen muziek- of sportles willen volgen, de weigering deel te nemen aan bijeenkomsten waar alcohol wordt geschonken, enzovoort.

De 'islamitische' gedragingen wekken irritatie, maar vooral ook verwarring omdat ze moeilijk te duiden zijn. Gaat het hier om de vrijheid van religie? Wellicht. Er wordt ook wel gesuggereerd dat het gaat om provocaties, of dat sprake is een nieuwe vorm van islam. Vast staat namelijk dat het een nieuw verschijnsel is. Immers, zes, zeven jaar geleden hoorde men niet van dit soort gevallen.

De vraag naar de achtergronden van de religieuze rechtvaardiging doet er echter niet toe. Want welke maatstaf van de islam wil men gebruiken? Zelfs moslims zijn er niet uit. Sommigen menen dat de hoofddoek volgens de islam verplicht is, anderen menen op grond van dezelfde islam dat zulks niet het geval is. En zelfs als in de hele wereld advocaten die moslim zijn opstaan voor de rechtbank,⁴ dan doet dit niet af aan het religieuze argument van de eenling die meent dat het op grond van de islam niet mag. Hij staat alleen in zijn interpretatie, dat wel, maar is religie juist volgens westerse maatstaven niet een individuele aangelegenheid?

Religie helpt ons dus niet veel verder. Integendeel, religie lijkt bij uitstek het perfecte argument om nagenoeg alle soorten gedragingen te

rechtvaardigen.⁵ Het enige dat vaststaat is dat sprake is van een sociale gedraging, een omgangsvorm, al dan niet gerechtvaardigd met religie of levensovertuiging. Dat is op zich veelzeggend. Want bijna alle conflicten en misverstanden die

Bijna alle conflicten rond 'de islam' in Nederland hebben te maken met omgangsvormen

zich voordoen ten aanzien van 'de islam' in Nederland hebben te maken met omgangsvormen. Ze gaan niet om 'grote' onderwerpen als de oprichting van islamitische politieke partijen (wat toegestaan zou zijn in het Nederlandse democratische bestel) of activiteiten van islamitische organisaties (die in het algemeen juist gericht zijn op integratie en emancipatie), of

invoering van de sharia (waarvoor onder Nederlandse moslims nauwelijks animo bestaat).⁶ Alleen de bouw van moskeeën zou men kunnen noemen als iets dat de gemoederen in beroering kan brengen. Maar afgezien daarvan betreffen de incidenten die de krantenkoppen halen, nagenoeg altijd gedragingen van individuele personen.

SCHADECRITERIUM

Gedragingen dus, maar wel gedragingen die worden ervaren als hinderlijk, lastig, storend of zelfs beledigend. De confrontatie met een vrouw met gezichtssluier is voor de gemiddelde Nederlander een schok. Sommigen zien het als een afwijzing van henzelf, anderen daarentegen als een zelfopgelegde uiting van vrouwenonderdrukking. Maar in alle gevallen wordt het ervaren als iets wat verwerpelijk is. (Overigens moeten we ons realiseren dat een aantal jaren geleden nog dezelfde schok werd ervaren bij hoofddoeken, maar dat deze inmiddels tot op zekere hoogte aanvaard lijken te zijn.)⁷

Hier nu lijkt sprake te zijn van een kentering in het Nederlandse liberalisme — of tolerantie, als men dat zo wil noemen. In Nederland was tot zekere hoogte het schade criterium van John Stuart Mill heersend: iedereen heeft de vrijheid te doen wat hij of zij wil, mits dat geen schade toebrengt aan anderen, waarbij schade wordt beschouwd in de ruime zin van het woord, wat dus meer omvat dan letsel. Maar nu wordt zelfs dat ruime schade criterium opgerekt en omvat het ook gedrag dat storend is. Men wenst niet te worden geconfronteerd met gedrag dat onwelgevallig is, ook als dit gedrag geen directe schade toebrengt.

Het gaat niet aan om hier een psychoanalytisch verhaal te houden over de Nederlandse ego's die wellicht minder kunnen verdragen dan voorheen, die eerder persoonlijk zijn gekrenkt dan voorheen, of zich eerder laten krenken. Het volstaat vast te stellen dat de tolerantiegrens is gedaald. Waar het hier om gaat is de wijze waarop deze grens wordt getrokken, namelijk door regels.

De juridische reacties op ongewenste 'islamitische' gedragingen zijn tweërlei. Sommigen wensen niet met dit soort gedragingen te worden geconfronteerd en verlangen dat zij uit het publieke domein worden verwijderd (=verboden). Dit noem ik de Fransseculiere reactie. Anderen zien deze gedragingen als een aantasting van de autochtone en dominante cultuur, en wensen deze beschermd te zien door haar bij wet vast te leggen (=geboden). Dit noem ik de seculier-theocratische reactie.

De laatste term vereist nadere toelichting, al was het maar omdat sprake lijkt te zijn van een *contradictio in terminis*.

MORAAL EN FATSOEN

Maar eerst moet wel nadrukkelijk onderscheid worden gemaakt tussen gedrag dat iemand onderscheidt dan wel uitsluit van zijn omgeving (niet-sociaal gedrag) en hufterigheid, botheid en brutaliteit (asociaal gedrag).

De 'islamitische' gedragingen vallen in de eerste categorie (ofschoon ze kunnen samengaan met de tweede categorie als ze op botte of gewelddadige wijze worden afgedwongen). De tweede categorie daarentegen wordt in Nederland misschien wel als groter probleem ervaren, en het is op deze categorie dat de normen en waarden van Balkenende betrekking hebben. Nederland staat hierin overigens niet alleen. In Engeland is men zelfs zover gegaan om in 2003 de Wet tegen antisociaal gedrag (*Anti-social Behaviour Act*) aan te nemen. In Nederland worden oplossingen voor dit soort problemen vooralsnog vooral op gemeentelijk niveau gezocht. Het is daarom des te opvallender dat er in Nederland zoveel enthousiasme bestaat voor het optreden tegen het relatief gering aantal problemen met gedragingen die islamitisch worden verantwoord.

Zoals gezegd zijn niet-sociaal en sociaal gedrag twee verschillende gedragingen, maar de onvrede erover wordt regelmatig samengevat onder de noemer moraal en fatsoen, of, liever, het ontbreken daarvan. Het moreel verval van de samenleving is iets dat Nederland al enige tijd bezig houdt.⁸ De hartenkreet 'moet kunnen' of zelfs de typische Nederlandse tautologie 'dat moet mogen' heeft plaats gemaakt voor een verontwaardigd 'kan dat allemaal zomaar?' en 'dat moet niet mogen'. Deze reacties zijn begrijpelijk en vaak gerechtvaardigd. Er is immers regelmatig sprake van sociaal

gedrag dat niet door de beugel kan. Dit is soms ook het geval bij 'islamitische' gedragingen.

Het is echter de vraag of deze situaties gediend zijn met een wettelijke maatregel. Het is zonder meer begrijpelijk dat men niet gediend

Het is onwenselijk dat men sociale gedragingen bij wet regelt

is van volledig verhuide vrouwen die hun kinderen van school komen halen, of die op gesprek komen bij de woningbouwcommissie of de sociale dienst. Maar zoals gezegd gaat het hier om een sociale gedraging, en het is onwenselijk dat men sociale gedragingen bij wet regelt. Sterker nog, het is niet alleen onwenselijk, het druist in tegen fundamentele waarden van de Nederlandse rechtsstaat.

Deze waarden houden in dat een overheid regelingen uitvaardigt om de samenleving te ordenen, maar daarbij zo min mogelijk ingrijpt in de individuele invullingen van persoonlijk gedrag. Keuze van kleding, haar-

stijl, eet- en drinkgewoonten, seksuele preferenties, het behoort tot de essentiële vrijheden van het individu. En jawel, de uiting van deze vrijheid kan dusdanig storend zijn dat de omgeving duidelijk maakt er niets van te moeten hebben. Maar de overheid dient zeer terughoudend te zijn in het wettelijk optreden in dit soort kwesties. Om principiële redenen, maar ook omdat het in de praktijk verstrekkende gevolgen kan hebben. Dergelijke gedragingen reguleren of verbieden is de eerste stap naar een overheid die gedrag voorschrijft. We hoeven hiervoor maar te kijken naar enkele moslimlanden.

ISLAMITISCHE WERELD

In de meeste moslimlanden is sinds eind jaren zeventig sprake van opkomend islamitisch fundamentalisme en van zijn politieke variant, het islamisme. In deze ontwikkelingen staat de oproep tot moraal en fatsoen centraal. Dit is een gevolg van de breed beleefde onvrede over het gebrek aan democratie en corruptie, maar ook over omgangsvormen in het algemeen. De fixatie op de islam als oplossing werd bovendien versterkt door de dominante positie van het westen — politiek, militair, economisch, cultureel — die werd ervaren als een bedreiging voor de eigen cultuur.

Gepoogd werd de eigen ‘islamitische’ cultuur veilig te stellen door haar op te leggen als de dominante cultuur. In enkele moslimlanden gebeurde dit door invoering van islamitische wetgeving, en dan met name islamitisch strafrecht,⁹ maar ook door regels betreffende gedrag: hoe te kleden, hoe te groeten, de scheiding van mannen en vrouwen in de openbare ruimte, een alcoholverbod.

Het bekendste voorbeeld is Saudi-Arabië, dat vanaf de stichting in 1932 een strenge scheiding tussen mannen en vrouwen oplegt, vrouwen verplicht een hoofddoek te dragen en hen verbiedt auto te rijden. Een speciaal aangesteld korps van de religieuze politie ziet hierop streng toe. Lange tijd stond Saudi-Arabië hierin alleen, maar vanaf de jaren tachtig van de vorige eeuw gingen ook Iran, Pakistan en Sudan ertoe over om soortgelijke gedragscodes van staatswege op te leggen.

In diverse moslimlanden waar de staat niet in islamitische gedragsregels heeft voorzien, worden herhaaldelijk pogingen ondernomen om sociale normen af te dwingen via de rechter. Egypte, Koeweit, Bangladesh, Pakistan en Indonesië zijn slechts enkele voorbeelden. Het komt dan voor dat men een boek of film wil laten verbieden door de rechter omdat het ‘anti-islamitisch’ ofwel beledigend voor de islam zou zijn. Soms is het de overheid die dat initiatief neemt, maar het gebeurt ook regelmatig dat een burger naar de rechtbank stapt om een regisseur of schrijver aan te klagen.

Overigens zijn deze pogingen in het algemeen niet succesvol, maar drukken ze wel een stempel op de samenleving.

SECULIERE THEOCRATIE

Deze gebeurtenissen lijken weinig overeenkomsten te hebben met die in Nederland. Toch zijn er parallellen. De roep om waarden en normen en om orde en fatsoen, de wens tot een enkelvoudige monoculturele gedragscode die desnoods bij regelgeving moet worden afgedwongen en de gang naar de rechter als bepaalde gedragingen niet aanstaan — het lijkt verontrustend veel op wat al meer dan twintig jaar plaats vindt in de moslimwereld. Natuurlijk is Nederland een keurige rechtsstaat, en hebben wij niet te maken met de excessen die we in enkele moslimlanden waarnemen. Maar toch: het verbieden van bepaalde gedragingen (boerkaverbod), of juist het voorschrijven van een monoculturele gedragscode (Verdonk) gaat wel in die richting.

Want of het voorschrijven van bepaalde gedragingen (al dan niet door het verbieden van gedragingen) nu religieus of seculier gemotiveerd is, in beide gevallen gaat het om de onderwerping aan een enkelvoudige monoculturele gedragscode. In het geval van een religieuze gedragscode noemt men dat een theocratie. In het andere geval is eigenlijk sprake van een seculiere theocratie. Nederland zou met zijn pluralistische traditie beter moeten weten.

Noten

- 1 Brief aan de Tweede Kamer, *Gelaatsbedekkende kleding op scholen*, 8 september 2008
- 2 Rita Verdonk in *Knevel & Van den Brink* op 26 augustus 2008.
- 3 De Rechtbank van Rotterdam meende dat dit niet verplicht was; het CDA meent van wel ('Het kan niet zo zijn dat één individu met extreme ideeën de algemene omgangsvormen onderuit kan halen', zei CDA-Kamerlid Sybrand van Haersma Buma), evenals de VVD, 'Cultuurrelativisme ten top,' meende VVD-Kamerlid Henk Kamp). Deze zienswijze werd later bevestigd door Willem Bekkers van de Orde van Advocaten op Radio 1 Journaal, 6 september 2008.
- 4 Jan Michiel Otto, 'Ook moslims staan op voor de rechter' in *NRC Handelsblad*, 12 september 2008.
- 5 Zo kreeg een man op in januari 2007 een identiteitskaart van de gemeente Hellevoetsluis waarin hij geschminkt en gekleed is als 'de Joker' uit de Batmanfilms. Zijn argument dat deze uittossing behoorde tot zijn levensovertuiging was voor de gemeente overtuigend, althans niet weerlegbaar.
- 6 Zie: M.S. Berger, 'Sharia in Canada. An example for the Netherlands?' in: *Crossing Borders*, Den Haag: Kluwer Rechtswetenschappelijke Publicaties, 2005
- 7 In februari 2003 schreef hoofdredacteur Cisca Dresselhuys van maandblad *Opzij*: 'Het is geen nieuws dat ik allang een tegenstandster ben van de hoofddoek, laat staan van de chador. Niet omdat ik last heb van "zo'n stukje textiel", zoals Hedy d'Ancona het ooit nonchalant noemde, maar omdat ik het verwerpelijk vind dat vrouwen door middel van hun bedekkende kleding de mannelijke

seksualiteit in goede banen moeten leiden. Dat vond en vind ik vrouwonderdrukkend.’

- 8 Minister-president Balkenende gebruikte de term ‘normen en waarden’. Minister Verhagen sprak onlangs over

‘morele schaarste’ (toespraak bij de opening van het academisch jaar aan de Universiteit Leiden, 1 september 2008).

- 9 Het islamitische strafrecht is van toepassing in Saudi-Arabië, Iran, Pakistan, Sudan, Noord-Nigeria, Jemen en Libië.